

SAN'ATDA BADIY TAFAKKURNING AHAMIYATI

Ehsonov Dilshod Raxmonovich

Farg'ona politexnika instituti

E-mail: exsanovdr@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada insonlarning ijtimoiy hayotida san'atning shakillanishi va badiiy tafakkurning rivojlanish tarixida xalqchillik muammasi va uning ko'p qirraliligi va murakkabligi muhim omil sifatida qaralishi haqida ma'lumotlar berilgan. San'atning kelib chiqishi muammasi o'rganish bugungi kungacha ochiq va dolzarb bo'lib qolmoqda. Maqolada “san'at va uning jamiyat hayotidagi o'rnini” maqsadi o'quvchiga san'atning mohiyatini, faoliyat ko'rsatish qonuniyatlarini va ijtimoiy hayotdagi o'rnini va rolini, ular bilan tanishish inson ma'naviy kamolotining eng muhim sharti ekanligini tushunishga yordam berishdan iborat.

Kalit so'zlar: Estetika, san'at tushunchasi, qadimgi san'at asarlari, san'atning ijtimoiy mazmuni, badiiy tafakkur, san'atning xalqchilligi, ahloq

Kirish

Mustaqil O'zbekistonimiz milliy rivojlanishning yangi davriga dadil qadam qo'ymoqda. Hayotimizning barcha jabhalarida ulkan o'zgarishlar yuz bermoqda. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022 yil 20 dekabr kungi Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida biz yaratayotgan yangi O'zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g'oyasi bo'ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. **Ta'lim sifatini oshirish – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to'g'ri yo'li [1] ekanligini takidlad.**

Xar qanday jamiyatning ma'naviyatini uning ma'rifati, madaniti va san'ati belgilab beradi. Mustaqillik yillarida ma'naviyat va san'atga munosabat tubdan o'zgard. Ma'naviyat va san'at tushunchalarining o'zaro aloqadorlik xususiyatlarni ilmiy asoslarda tadqiq etildi. Jumladan O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.A.Karimovning “Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch” asarida insonning ma'naviy olami, qadriyatlari, madaniyati va san'ati xususida tushunchalar kehg manoda yoritib berilan.

San'at keng ma'noli tushunchadir. Masalan, qadimgi yunonlar musiqa, raqs, nazmni san'at deb bilishgan. O'rta asrlarga kelib esa uning tarkibiga tasviriy san'at, kasallarni davolash va dorixona ishlari ham kiritilgan.

San'at inson ko'z o'ngida jamiyat ma'naviy hayotining barcha murakkabliklarini, ehtirolarini, qarashlar jozibasini, ziddiyatli kayfiyatlarni o'ziga xos tarzda gavdalantiradi.[2]

Insonlar hayotining tarixiy taraqqiyot jarayonida san'at hamisha ijtimoiy ehtiyojlarni qondirib kelgan. San'at ijtimoiy hayotning murakkab munosabatlari bilan aloqador bo'lib, u bir vaqtning o'zida ham mehnatning alohida turi, ham ijtimoiy ishlab chiqarishning maxsus sohasi bo'lib xizmat qiladi. Ijtimoiy ongning bir shakli sifatida badiiy tafakkurni rivojlantiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. San'at tushunchasining bunday keng ma'noda talqin etilishi bejiz emas, zero, san'at asarlari insonning badiiy tafakkuri, ijodiy mehnati, aql-idroki, shuuri bilan yaratiladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

San'atda badiiy tafakkurnig shakillanish muammosini o'rganish bugungi kungacha ochiq va dolzarb bo'lib qolmoqda. Zamonaviy ilm-fanda san'at ibtidoiy davrda paydo bo'lgan degan fikr eng asoslidir. Kishilik jamiyatida mehnat inson faoliyatining ijtimoiy shartli zarurati sifatida, undan odamlar o'z hayotidagi ba'zi amaliy muammolarni hal qilishga intildilar. Shubhasiz, san'atning paydo bo'lishi va badiiy tafakkurnig shakillanishida mehnat (mehnat nazariyasi) muhim rol o'ynadi.

San'atni badiiy faoliyat va uning (ish) natijasi deb ataymiz. **«Искусство есть деятельность человеческая, состоящая в том, что один человек сознательно**

известными внешними знаками передает испытываемые им чувства, а другие люди заражаются этими чувствами и переживают их» [3].

San'atning kelib chiqishi yoki "tug'ilishi" haqida ma'lumotlar ko'plab manbalarda yozilgan. Aksariyat keltirilgan ma'lumotlar Evropaning yuqori paleolit tosh san'ati davriga oid ilk ikki o'lchimli tasvirlar va tug'ilish obrazi tasvirlangan Venera haykalchalari kabi uch o'lchovli artefaktlarga qaratilgan. Zamonaviy insonning xulq-atvori, shu jumladan san'at ham Homo davridan boshlangan degan uzoq muddatli qarash sapiens hozirgi zamondan taxminan 45 000 yil oldin Afrikadan Yevropaga ko'chib kelgan qadimgi ajdodlar bilan bog'liq. Inson miyasida tez evolyutsion o'zgarishlar sodir bo'lgan. "Yuqori paleolit inqilobi" yoki "o'tish" deb nomlangan bu vaqt davomida odamlarning fikrlash doirasi kengaygan.

Birinchi haqiqiy chizmalar va rasmlar bundan 30 000 yil avval kromanyonlar tomonidan g'or devorlarida yaratilgan, birinchi haqiqiy haykallar va loydan yasalgan maketlar Yevrosiyaning yuqori paleolitida yaratilgan. O'rtadan yuqori paleolitga o'tishni tavsiflovchi tezkor inqilob kontseptsiyasi O'rta tosh davri Afrikadagi zamonaviy xatti-harakatlarning arxeologik dalillarini qayta baholash asosida MakBrearti va Bruks (2000) tomonidan e'tiroz bildirildi. Yaqinda olib borilgan qazishmalar, ayniqsa Janubiy Afrikadagi g'orlarda topilgan 164 000 yil oldin bo'lgan rang, o'yma naqshlar, suyak texnologiyasi va munchoq yasash kabi ramziy faoliyat haqida muhim tushunchalar berdi. Bu topilmalar Yevropaning yuqori paleolit davri rasmlari va o'ymakorligi, ularning ko'pchiligi nozik hunarmandchilikning etuk asarlari insoniyat taraqqiyoti va madaniyati jihatidan uzoq tarixga ega ekanligini tasdiqlaydi. Yuqori darajada rivojlangan badiiy madaniyatni aniq ko'rsatuvchi Evropa topilgan dastlabki san'at tarixiy artefaktlari; bu mahalliy joylar, qoyatosh sirtlarida rasmlar, g'orlarining yopiq himoyalangan muhitidagi materiallarning beqiyos boyligi, haqiqatan ham, yanada murakkab ramziy ijodning to'satdan gullab-yashnashi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Urfodatlardan foydalanishdagi o'zgarishlar tarixiy artefakt sifatida badiiy faoliyat va uning shakily elementlarga ta'sir qilgan bo'lishi mumkin. Haykaltaroshlik, dastlab yumshoq materiallarga ishlov berish (loy) va yog'och o'ymakorligidan rivojlandi. Avstraliyaning Arnhem Landidagi Yolngu san'atining an'anaviy elementlaridan biri bu qumda ramziy dizaynlarni yaratish bo'lib, ularning vaqtinchalik tabiati ularning marosim maqsadining bir qismi bo'lib xizmat qilgan. Tez buziladigan materiallardan biri ohak toshlardan tayyorlanadigan qanch san'at asari yaratildi. Yillar davomida arxeologik yodgorliklarni eskirgani, to'liq o'rganishning imkoni bo'lmaganligi sababli davrlar orasidagi o'zgarishlarni aslidagidek aniqlash imkonini bermaydi. Shu sababli, san'atning kelib chiqishi haqidagi har qanday muhokama muqarrar ravishda bugungi kungacha saqlanib qolgan materiallardan dalillarni o'rganishga tayanadi [4-11].

Dastlabki insonlar san'atning ko'rinishi noaniq qo'rqinchli va sehrli obrazlar hamda mifologik g'oyalar uyg'unlashgan tarzda tasvirlangan. Yu.B. Borevning fikricha san'atda afsonalar sehrli tasvirlanishi tarixiy o'tish vazifasini o'tagan. Ritual harakatlar, qoyatosh rasmlari va haykallarining asosiy mazmunini mifologik va sehrli tasvirlar tashkil etdi. Odamlar rasm chizishdi, raqsga tushishdi, qo'shiq aytishdi, chunki ular bu harakatlarni kundalik ishlarida, munosabatlarida

muvaffaqiyatga hissa qo‘shadi deb hisoblashgan. Marosimlarni taskil etish va badiiylshtirilgan tasvirlari kundalik zarurat, muvaffaqiyatli ovni ta‘minladi.

Ibtidoiy san‘at sinkretik edi. “U moddiy va ma‘naviy faoliyatning boshqa shakllari bilan ajralmas birlikda mavjud bo‘lgan, unda mifologik, amaliy va o‘yin jihatlari yonma-yon yashagan; rasm, musiqa, so‘z, raqs ajratilmagan. Qadimda san‘at ijodkorlari va iste‘molchilari o‘rtasida bo‘linish bo‘lmagan. Asta-sekin san‘at ma‘naviy faoliyatning mustaqil sohasi sifatida ushbu sinkretik birlikdan ajralib chiqdi.

Dastlabki san‘at asarlari qadimgi insonlar uchun tabiatda sodir bo‘ladigan o‘zgarishlarni anglashda murabbiylik-tarbiyachilik vazifasini ham bajargan. Tasvirlar, naqshlar, raqslar, ertak-afsonalarda avloddan avlodga o‘tib turgan amaliy, axloqiy, estetik tajriba mujassamlashgan edi. Badiiy faoliyatning ilk shakllari uyushtiruvchilik, birlashtiruvchilik vazifalarini ham bajargan. Yashash uchun kurash maqsadida jiplashgan. Ilk yaratilgan tasvirlardabirlashgan butun jamoa xatti-harakatlari, urinishlari vositasida qo‘lga kiritilishi mumkin bo‘lgan yovvoyi hayvonlar ustidan ovda-g‘alaba, g‘olib bo‘lish manzaralari aks ettirilgan. Bu tasvirlar ham qadimgi odamlarning jamoa bo‘lib birlashishida eng muhim omillardan biri bo‘lgan (1-rasm) [12-19].

1-rasm. Antik davr tasviri Ispaniya shimolidagi Alipamiyr g‘oridan topilgan.

Antik davr noma'lum rassomlar qizil, qora va jigarrang bo‘yoqlardan foydalanganlar va hayratlanarli darajada jonli va uch o‘lchamli fazoviy rasimga erishganlar. Qadimgi rassomlar ov qilgan hayvonlarining nafaqat tashqi ko‘rinishini, balki xarakterini ham yoritib berishni o‘rgandilar. Kiyiklar sezgir va sergak, otlar tez

va tez yuguruvchi, mamontlar harakatini sekin, vaznini og‘ir va hajm nisbatini katta tasvirladi. Ularning badiiy faoliyatda amaliy ko‘nikmalarini ortishi tasvirlashda badiiy tafakkurni shakllanishiga zamin yaratdi. Insonlarning ijtimoiy mehnat tarzida ongli fikrlash, badiiy tafakkur o‘z ifodasini topdi.

Inslarning mehnat faoliyatida badiiy fikrlash va badiiy faoliyat maxsuli bo‘lgan san‘at tarixiy taraqqiyot jarayonida hamisha ijtimoiy ehtiyojlarni qondirib kelgan. San‘at ijtimoiy hayotning murakkab munosabatlari bilan aloqador bo‘lib, u bir vaqtning o‘zida ham mehnatning alohida turi, ham ijtimoiy ishlab chiqarishning maxsus sohasi, ham ijtimoiy ongning bir shakli, ham o‘ziga xos bilim sohasi, ijodiy faoliyatning bir ko‘rinishi bo‘lib xizmat qildi.

Turli ijtimoiy-tarixiy vaziyatlarda san‘atning o‘rni, roli va ahamiyati turlicha tushunilgan. Qadimgi Yunon faylasufi Aflotunning estetik qarashlarida borliq, hayot "abadiy g‘oyalarning taqlidi, nusxasi; san‘at esa borliq, hayotning taqlidi, ya‘ni taklidga taqlid, degan xulosaga asoslangan. U xudolarga bo‘lgan e‘tiqodni qo‘llab-quvvatlagan, xudosizlikni qoralagan, davlatni boshqaruvchilar xudojo‘y bo‘lishlari kerak, deb hisoblagan. Uning fikriga ko‘ra san‘at davlatga, siyosatiga nisbatan bo‘ysunuvchi, yordamchi hodisa sifatida tushunilgan. O‘rta asrlar cherkov hukmronligi davrida san‘at din va axloq targ‘ibo sifatida faoliyat ko‘rsatdi. Temuriylar davrida san‘at davlatni qudratini, xalqning ma‘naviyatini va madaniyatini ko‘zgusi bo‘ldi.

XX asrning 30-50-yillari sobiq SSSR davrida san‘at jamiyatning rasmiy siyosiy mafkurasini amalga oshirish vositasi bo‘ldi.

San‘atning o‘ziga xosligi, ichki qiymati va erkinligi 18-19-asrlar oxirida nemis estetikasi tomonidan e‘lon qilingan. (Masalan I. Kantom). Romantik davr mutafakkirlari va rassomlari san‘at inson, jamiyat va insoniyatning ma‘naviy hayotiga ta‘sir qilish uchun ulkan va foydali kuchga ega ekanligini ta‘kidladilar. Romantik mutafakkirlar ko‘pincha badiiy faoliyatning imkoniyatlari va ijtimoiy rolini bo‘rttirib ko‘rsatdilar va san‘atni madaniyatning boshqa turlaridan, shu jumladan fan va falsafadan ustun qo‘yishdi. “Falsafa, - deb yozgan edi F. Shelling, - eng yuksak cho‘qqilarga erishadi, lekin u bu cho‘qqilarga go‘yo insonning bir zarrasini olib ketadi. San‘at yaxlit insonga ana shu yuksaklikka erishish imkonini beradi”[20-24]

Tadqiqot natijalari

Insoniyat xayotida unung ibtidosidan boshlab bugungi kunngacha bo‘lgan davrda ularning ijtimoiy xayotida san‘atning vujudga kelishi va badiiy tafakkurning shakllanish jarayonida san‘at ijtimoiy hayotning murakkab munosabatlari bilan aloqador bo‘lib, u bir vaqtning o‘zida ham mehnatning alohida turi, ham ijtimoiy ishlab chiqarishning maxsus sohasi, ham ijtimoiy ongning bir shakli, ham o‘ziga xos bilim sohasi, ijodiy faoliyatning bir ko‘rinishi bo‘lib xizmat qildi.

Insonlarning ijimoiy hayotida san‘atning vujudga kelishi va badiiy tafakkurning shakllanishida turli davrlarda yshagan xalqlar moddiy va ma‘naviy boyliklar merosini yaratishda faol qatnashadigan odamlar guruhi bo‘lib, asosiy ishlab chiqaruvchi kuch sifatida ta‘riflanadi.

san‘at ravnaqining yo‘nalishlarini tavsiflashga yordam beradi. Mazkur yo‘nalishlardan ilk bor xalq ijodi ajralib chiqqan. Xalqning o‘zi yaratgan va idrok qiladigan badiiy faoliyat turlari va ko‘rinishlari majmuiga xalq ijodi deyiladi. Xalq og‘zaki ijodi, xalq musiqasi, xalq raqslari, xalq amaliy san‘ati, xalq badiiy hunarmandchiligi, xalq me‘morchiligi va boshqalar uning xillari va ko‘rinishlaridir. Odatda, bu xil san‘at asarlarining muallifi kim ekanligi aniq bo‘lmaydi. Ularda an‘analar, rasm-rusumlar, urf-odatlar katta ahamiyat kasb etadi. Xalq ijodida badiiy tafakkur-ijtimoiy taraqqiyotning boshlang‘ich bosqichlarida san‘atning birdan bir shakli bo‘lgan. Unda san‘atning badiiy faoliyati insonlar tabiatiga nisbatan sodda tarzda namoyon bo‘lib, u xalq turmush tarzining xilma-xil qirralarini qamrab olgan.

Muhokama

Insonlarning kundalik tumush tarzida san‘atning o‘ni beqiyosdir. Chunki san‘at xalqning maqsad-intilishlariga mos keladi, uning ma‘naviy ravnaqi va ahloqiy barqarorligiga xizmat qiladi. San‘at xalqning muayyan tarixiy rivojlanish bosqichida ijobiy ma‘naviy kuch sifatida el manfaatiga xizmat qilishi bilan katta ijtimoiy funktsiyani bajaradi. Turli millat va elatlarning san‘ati ularning turmush tarzi, urf-odati, ma‘naviyati va madaniyatini belgilab beradi.

San‘atkor badiiy tafakkuri orqali o‘zi yashab turgan olamdan, borliqdagi narsalardan, tabiat hodisalaridan insoniyat uchun ahamiyatli bo‘lgan ma‘no izlaydi, qidirib topadi va ko‘rsatadi. San‘at voqelikning har qanday ko‘rinishlaridan ijtimoiy ma‘no paydo qiladi.

Xulosa

Kishilik jamiyatida inson ijtimoiy hayotida axloqining ko‘zgusi bo‘lgan san‘ati va badiiy tafakkuri uning ma‘naviyati bosh omilidir. San‘at hayotni anglashda yaxshi va yomon hodisalarni ibrat qilib ko‘rsatish asosida axloqiy poklikka, rahm shafqatga, dardkashlikka ayni vaqtda axloqiy kamolotga da‘vat etadi. Shunday qilib, yosh avlodni ma‘naviy yetuk tarbiyalashda o‘zbek xalqining san‘ati badiiy tafakkuri mahsuli bo‘lgan boy ma‘naviy merosini o‘rganish va undan keng foydalanish uning beqiyos salmog‘ini, samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘la oladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 20.12.2022 <https://president.uz/oz/lists/view/5774> (11⁴²)
2. SAN‘ATNING IJTIMOIIY HAYOTNING MURAKKAB MUNOSABATLARIBILAN ALOQADORLIGI
3. Б.М. Григорьевна ИСКУССТВО И ЕГО РОЛЬ В ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА Учебное пособие 2017
4. Abdusatorovna, N. S., Raxmonovich, E. D., & Odilbekovich, M. N. (2021). Architectural and planning solutions for microdistricts. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 31-36.
5. Norimova, S. A., & Ehsanov, D. R. (2021). Analysis of the architectural image of the ancient city of tashkent. *Scientific progress*, 2(1), 851-856.
6. Набиев, М., Турсунов, Қ. Қ., & Турсунов, Ў. Қ. (2020). Фарғонанинг тарихий шаҳарларида турар жойларни шаклланиши. *Science and Education*, 1(2), 152-157.
7. Жўраев, Ў.Ш., & Турсунов, Қ.Қ. (2020). Фарғона вилояти тарихий шаҳарларидаги турар-жой биноларида ганч ва ёғоч ўймакорлигининг шаклланиши ва ривожланиши. *Science and Education*, 1(3), 264-267.
8. Qosimov, L. M., Qosimova, S. F., & Tursunov, Q. Q. (2020). Specific aspects of using Ferghana region's pilgrims for touristic purposes. *Academic research in educational sciences*, (3), 723-729.

9. Salimov, A. M., Qosimova, S. F., & Tursunov, Q. Q. (2020). Features of the use of pilgrims for tourism in the Fergana region. *Scientific-technical journal*, 3(4), 42-47.
10. Жўраев, Ў. Ш., & Турсунов, Қ. Қ. (2020). Фарғона вилояти тарихий шаҳарларидаги турар-жой биноларида ганч ва ёғоч ўймакорлигининг шакилланиши ва ривожланиши. *Science and Education*, 1(3), 264-267.
11. Зиқиров, М. С., Қосимов, С. Р., & Турсунов, Қ. Қ. (2020). Дизайнда инновация истиқболлари. *Science and Education*, 1(7), 110-115.
12. Abdatov, U., & Tursunov, Q. Q. (2021). Tabiiy landshaft hududlarining o‘ziga xos antropogen xususiyatlari. *Science and Education*, 2(5), 41-44.
13. Набиев, М., Турсунов, Қ. Қ., & Турсунов, Ў. Қ. (2020). Асфальт бетон ва цемент бетон қопламали йўлларнинг ўзига хос афзалликлари. *Science and Education*, 1(2), 265-269.
14. Набиев, М., Турсунов, Қ. Қ., & Турсунов, Ў. Қ. (2020). Фарғонанинг тарихий шаҳарларида турар жойларни шаклланиши. *Science and Education*, 1(2), 152-157.
15. Abdatov, U., & Tursunov, Q. Q. (2021). An‘anaviy choyxona hovli uylarini me‘moriy loyihalari. *Science and Education*, 2(5), 305-309.
16. Набиев, М., & Турсунов, Қ. (2020). Из истории архитектуры. *Science and Education*, 1(1), 205-208.
17. Набиев, М. (2020). Фарғона меъморчилиги ва амалий санъати ривожланиши. *Science and Education*, 1(1), 241-244.
18. Набиев, М. (2020). Қадимги Турон ерларига шаҳарсозликнинг кириб келиши ва ривожланиши. *Science and Education*, 1(1), 209-213.
19. Tursunov, Q., & Shokirov, K. (2022). ВОССОЗДАНИЕ ПАМЯТНИКОВ АРХИТЕКТУРЫ В СОВРЕМЕННОЙ РЕСТАВРАЦИОННОЙ ПРАКТИКЕ НА ПРИМЕРЕ КОМПЛЕКСА «ПИР СИДДИК» В ГОРОДЕ МАРГИЛАН. *Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali*, 2(10), 30-35.
20. Tursunov, Q. Q. (2022). Minimalizm uslubining milliy uylarimizdagi muhim jihatlari. *Science and Education*, 3(5), 458-466.
21. Jo‘Raboyev, A. T. O. G. (2022). PRINCIPLES OF ORGANIZING RECREATION SPACES IN THE MOUNTAIN REGIONS OF UZBEKISTAN.

European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 2(12), 248-253.

22. Salimov, A., Xotamov, A., Juraboyev, A., & Muminova, N. (2023). Architectural planning solutions of recreational facilities in mountainous areas. In E3S Web of Conferences (Vol. 452, p. 06028). EDP Sciences.

23. Tolibjon o'g, J. R. A. (2023). PRINCIPLES OF CREATING RECREATIONAL FACILITIES IN MOUNTAINOUS AREAS. Conferencea, 52-58.

24. Tolibjon o'g, J. R. A. (2023, November). THEORETICAL FOUNDATIONS OF CREATING RECREATIONAL FACILITIES IN THE MOUNTAINOUS REGIONS OF FERGANA REGION. In E Conference Zone (pp. 44-48).

Research Science and
Innovation House

